

83024T

KÖNYVTÁRÉPÍTÉS AUSZTRIÁBAN

FRANZ KROLLER

A szerző Bibliotheksbau in Österreich c. kéziratát fordította HEGYKÖZI ILONA

Korunkban az élet valamennyi területén állandó strukturális változások mennek végbe, s ütemük a tudományos ismeretek bővülése és a technikai fejlődés eredményeképpen egyre gyorsul. Ezért a kulturális intézmények (templomok, művelődési központok, színházak, múzeumok és könyvtárak) építésében is a szokványostól eltérő formának kell érvényesülnie. Egyre inkább az ember kerül a történes középpontjába, amit a könyvtárépítésnél is fel kell ismerni; figyelembe kell venni bizonyos szociológiai és emberi szempontokat és számolni kell a helyszükséglet és a használói igények változásaival.

Az osztrák könyvtárépítés hagyományai messzire nyúlnak vissza. A XVIII. század közepéig a könyvtárak legtöbbje kolostori könyvtár volt. E teremkönyvtárak nagyméretű, áttekinthető termeiben a könyvek tömege térképző építészeti motívumot jelentett. E pompás termek ismert példái megtalálhatók Melk, St. Admont, St. Florian és Kremsmünster kolostoraiban. Az akkori másik könyvtártípus jellemző példája, Fischer von Erlach udvari könyvtára (Bécs, 1723–26), világhírnek örvendett. A XIX. században épült a bécsi (1884) és a grazi (1895) Egyetemi Könyvtár, majd az innsbrucki (1924) és a linzi (1930) Egyetemi Könyvtár. 1960 és 1970 között jelentős új építkezések és átépítések folytak a bécsi és grazi Egyetemi Könyvtárban, valamint a Nemzeti Könyvtárban. A Tudományos és Kutatási Minisztérium 1970-ben alakult meg, azóta kereken 42 000 m²-nyi könyvtári területet hoztak létre.

A könyvtárépületek funkciói: egyrészt könyvraktárak, másrészt az olvasók „dolgozószobái”, harmadrészt a személyzet munkahelyei. Mindhárom funkciónak meg kell felelniük, hogy a könyvtár munkája rendben folyjék. Mivel a könyvtárépületek élettartamát legalább 70–100 évre irányozzák elő, a gondos tervezésnek igen nagy a jelentősége. A könyvtárépítést hosszas fontolgatások előzik meg. Legsürgősebben azt kell eldönteni, hogy új épületet emelnek-e, vagy kínálkozik-e más lehetőség. Világszerte – különösen azonban az olyan, gazdag kulturális hagyományokkal rendelkező országokban mint Ausztria, ahol sok az egyetemi város – az egyéb alternatívák (a meglévő helyiségek jobb kihasználása, átépítés vagy hozzáépítés, bizonyos állományrészek, funkciók vagy szakolvasótermek máshová telepítése) kerülnek előtérbe. Gyakran nyerhető tér a könyvespolcok tengelytávolságának csökkentésével. A tömörraktárra való áttérés után ui. megkétszereződhet a rakodótér. A múlt század végéről – e század elejéről származó monumentális épületek viszonylag nagy lehetőségeket kínálnak a könyvtárbővítésre és át-

építésre. A világítóudvarok, a magas olvasótermek és a tágas lépcsőházak kihasználhatatlanok. Egyes régi épületeket, pl. a grazi és az innsbrucki Egyetemi Könyvtárat eleve úgy helyezték el, hogy legyen mód a hozzáépítésre, toldásra. Ahol bányaművelés folyik, (pl. Salzburgban), nagy mennyiségű könyv tárolható a föld alatt. Egyes helyeken (grazi és innsbrucki Egyetemi Könyvtár) lehetőség nyílt szabadon álló, új épületek emelésére. Másutt (pl. Klagenfurtban és Bécsben) újonnan emelt egyetemi épületekben jelöltek ki megfelelő helyet a könyvtárnak.

Az új és átalakított épületek, a hozzáépített szárnyak csaknem kivétel nélkül régen működő könyvtárak elhelyezésére szolgálnak, mivel ezekre jellemző, hogy elavult az épület és a műszaki felszerelése; nem elegendő a tárolóhely; váratlanul megnőtt a használók száma; fokozódtak az olvasói igények. Ezen túlmenően a könyvtár kivételezett helyzet foglalt el az adott közösség életében, különösen a felsőoktatási intézmények esetében.

Ausztriában az új épületek tervezésénél azt az alapelvet tartják szem előtt, hogy az építkezést meg kell előznie a könyvtári munkaszervezet kialakításának. Az építészeti és a könyvtári struktúra között ugyanis szoros kölcsönhatás áll fenn. A könyvtárak számára azért olyan lényegesek az építési problémák, mert gyakran a könyvtári szervezet és a könyvtárpolitika alapkérdéseit érintik. A tervezést csak akkor érdemes elkezdeni, ha már tudjuk, milyen feladatokat és hogyan akarunk teljesíteni. A tervezési folyamatba bevonják mindazon csoportok képviselőit, amelyek az új könyvtár tervezési, szerkesztési és üzemeltetési munkálataiban részt vesznek. Ez azt jelenti, hogy az érintett könyvtári dolgozók mellett tapasztalt könyvtárépítési szakemberek is közreműködnek a tervezésben.

A Tudományos Kutatási Minisztérium egy 1972-es rendelete előírja, hogy a felsőoktatási intézmények könyvtárainak tervezésébe a lehető legkorábban be kell vonni a könyvtárépítési szakembereket. 1973 óta e szakembereket a könyvtárügyi reformmal foglalkozó munkabizottság építési csoportja delegálja. A csoport napjainkig több, mint 25 tervet bírált el. A szakértők bevonása viszonylag kedvező eredménnyel járt: a használók jobb kiszolgálása érdekében törekedtek a szabadpolcos tér növelésére; a tankönyvgyűjtemények felállítására; műszaki eszközökkel és szervezéssel igyekeztek gyorsítani a könyvek felhozatalát a raktárakból; korszerűen alakították ki az olvasói tereket. Az újonnan épülő könyvtárakban a munkamenet kevésbé létszámgényes, emellett kevésbé időigényes lett. Ezt úgy érték el, hogy egyesítik a rokon szakterületek intézeti könyvtárait; a helyiségeket a funkciók sorrendjében helyezik el (ezáltal csökken az idővesztés, és el lehet kerülni bizonyos munkák kettőződését); valamint a kijáratok számát egy ellenőrző pontra csökkentik. A tervezéskor tekintetbe veszik a jövőbeni fejlesztés igényeit is: az átépítésekhez hasonlóan kiszámítják a várható gyarapodás helyigényét és meghatározzák az optimális helykihasználást. Töreksenek a nagyobb rugalmasságra is: növelik a földem terhelhetőségét, megfelelő berendezést és világítást terveznek, betervezik az audiovizuális és könyvtártechnikai berendezéseket is. A tanácsadói tevékenység természetesen kiterjed a berendezés részletkérdéseire is (olvasói helyek, polcok elrendezése, világítás, klimatizáció stb.).

A könyvtárépítés fontosságát igazolja, hogy e témában gyakran kerül sor kongresszusokra és egyéb rendezvényekre. 1969-ben Bécsben „Moderner Bibliotheksbau” (kor-

szerű könyvtárépítés) címmel szimpóziumot tartottak, amelyen prominens francia, nyugat-német és magyar szakemberek is részt vettek. 1976-ban a grazi Egyetemi Könyvtárban tartottak e tárgykörben szemináriumot az osztrák nagykönyvtárak igazgatóinak részvételével. 1978 februárjában Bécsben újabb szimpoziумot rendeztek a modern könyvtárépítésről. Ennek során a résztvevő építészek és könyvtárosok felkerestek egy sor nagy építkezést Bécs körzetében. Ausztriában a könyvtárépítés a tudományos kutatás tárgya is. Osztrák könyvtárosok közreműködtek az NSZK Könyvtáros Egyesülete Építési Bizottságának felmérésben, melynek adatait „Materialien zu neueren Bibliotheksbauten” (új könyvtárépületek dokumentációja) címmel két kötetben adták közre. Osztrákok állították össze a „Moderner Bibliotheksbau” (korszerű könyvtárépítés) vándorkiállítását, amely nemzetközi érdeklődést keltett és bejárta Európa több országát. Számos külföldi terv elkészítésében működtek közre osztrák szakemberek és versenyeken is sikereket értek el. Az IFLA Könyvtárépítési és -berendezési szekciójának elnöki tisztét osztrák szakember tölti be. Az osztrák szakértők számos előadást tartottak külföldi rendezvényeken.

1978-ban átfogó helyzetkép készült a bécsi szakkönyvtárak elhelyezéséről. Igen alaposan megvizsgálták egy esetleges fővárosi tárolókönyvtár létrehozásának kérdését. Már 1910-ben felmerült, hogy a város szélén raktárakat létesítsenek a bécsi Egyetemi Könyvtár ritkán használt állománya számára, amely rendszeres gépkocsijáratokkal lett volna elérhető az anyaintézményből. Javaslatok születtek egy hírlapkönyvtár felállítására is. A 30-as években merült fel egy teljesen új épület gondolata, amelyben – korábbi épületeik teljes elhagyása után – a Nemzeti Könyvtár, a bécsi Egyetemi és Műszaki Egyetemi Könyvtár állománya kapott volna helyet. Ez a tervezett kör lakú épület lett volna a német nyelvterület legnagyobb könyvtára, amelynek befogadóképességét 10 millió kötetre tervezték. A részletesen kidolgozott terv sohasem került kivitelezésre. A II. világháború után újabb, konkrét vizsgálódásokra került sor a tárolókönyvtár ügyében. Két alternatíva között lehetett választani. Az egyik egy mélyépítmény az új Hofburg várkerti részén, a Ringstrasse és a Fischer von Erlach ősi nemzeti könyvtárához csatlakozó ún. Bibliothekshof közötti területen. E terület csaknem teljességgel a Burggartenstrasse szintje alatt van, a Hofburg jelenlegi teraszait és alapjait az építkezések nem érintenék. A kb. 12 m mély könyvraktár létesítése nem károsítaná a várkert parkját sem, az értékes faállomány teljes egészében megmaradhatna. A másik alternatíva egy külterületi magasépítmény. A mély-és magasépítmény között az építési költségeket tekintve csak 20%-os a különbség a magasépítmény javára. Lényegesen eltérnek azonban a tartós terhek, ugyanis a magasépítménynél ezek kereken négyszeresek a mélyépítményhez viszonyítva. A külterületen emelt magasépítményben több örré van szükség, saját könyvtári személyzetre, gépkocsi, másológépek, telexek üzemeltetésére. Végül tetemes költséggel járna az Osztrák Nemzeti Könyvtárban az állomány elkülönítése és annak jelzése a katalógusokban.

A várkerti mélyépítmény esetében csak a fűtés, szellőztetés, világítás és egy ór költségével kell számolni. A könyvek kivonására nem lenne szükség, mivel ez a raktár közvetlenül a Nemzeti Könyvtár meglévő raktáraihoz csatlakozna. A nagyraktárt használná a Nemzeti Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár és más felsőoktatási könyvtárak, számos hivatal és hatóság könyvtára, valamint a főváros egyéb könyvtárai, összesen mintegy

26 intézmény. A mélyépítmény köbtartalma elérné a 63 000 m³-t, a magasépítményé 52 000 m³ lenne. A befogadóképesség részleges tömörraktározás esetén mindkét megoldásnál kb. 6 millió kötet. A legtöbb érv a mélyépítmény mellett szól: rövidebb idő alatt megvalósítható, jobban használható, szervezete áttekinthető, gyors a diszpozíció, jobb az azonnali mentés feltételei katasztrófa esetén, az értékes darabok biztonságosabban tárolhatók a föld alatt. A mélyraktár előnye még az is, hogy Bécs központjában lenne (a Hochschuln ingen), a történeti állománnyal rendelkező nagy levéltárak és könyvtárak közelében. További érv e megoldás mellett, hogy hosszú időre biztosítja az Osztrák Nemzeti Könyvtár gyarapodásának tárolását és közvetlenül lehet használni a Nemzeti Könyvtár saját és központi katalógusait. A tervezés, az építés és az ellátás nem függ egyéb eszközöktől. Mélyépítmény esetén nem okoz zavart az üzemeltetésben az sem, ha a szállító járművek elromlanak, vagy üzemanyag gondok lépnek fel. A mélyraktár több lépcsőben is megvalósítható, hogy se a Nemzeti Könyvtár működése, se a várkert látogatói ne szenvedjenek lényeges hátrányt.

Az elmúlt évtized legjelentősebb építkezései: a Nemzeti Könyvtár új olvasótermei, katalógustermei és nyomtatványtárának raktárai az új Hofburgban, a bécsi Tudományegyetem épületeinek átépítése és bővítése, a grazi és innsbrucki Egyetemi Könyvtár átépítése és toldása. Meg kell talán említeni az innsbrucki Tudományegyetem Építészeti Karának új épületét is. Elkészültek a grazi Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának külső építési munkálatai. A tizszintes raktár befogadóképessége 370 000 kötet. Az olvasói és szolgálati tér, amely öt szintet foglal el, 300 olvasói helyet biztosít, és elegendő helyet ad a Műszaki Egyetem szakkönyvtárai központi irányításának is. Elkészült a klagenfurti Művelődéstudományi Egyetem Központi Könyvtárának vonzó épülete is, melyben 100 000 kötet kerül szabadpolcra és további 400 000 kötet számára van hely a raktárakban.

A folyamatban levő építkezések közé tartozik a salzburgi Egyetemi Könyvtár bővítése, ahol az egykori Benedek-rendi tanintézet udvarán alakítottak ki központi könyvraktárat, az eddigi raktári traktusban pedig átépítés után a könyvtári olvasószolgálat és az adminisztratív részlegek (gyarapítás, központi katalógusok, tájékoztató szolgálat, kölcsönzés, könyvtárközi kölcsönzés, olvasótermek, szabadpolcos állomány és folyóiratok) kapnak helyet. Új helyre került a salzburgi Mozarteum Zene- és Előadóművészeti Főiskola könyvtára is. Tervek készültek a bécsi Tudományegyetem Jogi Karának könyvtára számára, mely a kar egyik új épületében kerül elhelyezésre érdekes, függesztett műszaki megoldással. Épül a bécsi Tudományegyetem Zoológiai Intézetének könyvtára. Előrehaladott stádiumban van a bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárának és az Orvostudományi Kar könyvtárának tervezése. Itt kell megemlíteni a bécsi Műszaki Egyetemi Könyvtár új, Karlsplatz-i épületének terveit is. A programban szerepel ezen kívül a bécsi, grazi és innsbrucki Tudományegyetem Bölcsészettudományi és Természettudományi Karának könyvtára, valamint a linzi Tudományegyetem Központi Könyvtára. Ausztria történetében még nem épült annyi könyvtár, mint az utóbbi években. Az erőfeszítések ellenére fontos feladatok állnak még a Tudományos és Kutatási Minisztérium és az építési hatóságok előtt. Ausztria szakkönyvtárainak állománya kb. 20 millió kötet. Éves gyarapodásuk megközelíti a 600 000 kötetet. Az olvasók száma, igényeik és általában a könyvtárakkal szemben támasztott követelmények évről évre nőnek.

A tervekben kitűnik, hogy a felelős intézmények felismerték, milyen jelentősen összefügg egymással az épületek beosztása és a könyvtári szervezet. A funkcionális építési tervezés és a könyvtári üzem átszervezése, megújítása elválaszthatatlan egymástól. Több és jobb helyet kaphatnak az olvasók a funkcionális elhelyezés révén, hatékonyabbá válik a könyvtári adminisztráció, az állomány elhelyezése pedig biztonságos és célszerű.

Jóval kevesebb a nagyarányú építkezés Ausztria közművelődési könyvtáraiban. Csupán a Haus des Buches, amely a városi könyvtárak igazgatóságának székhelye, és az intézmény központi könyvtárának ad otthont, emelkedik ki jelentősen. Az épület alapterülete 3 100 m², gyermekrészeleg, felnőttrészeleg és zenei részeleg van benne.

Az osztrák közművelődési könyvtárak elsődleges feladata egyébként az, hogy eljuttassák a könyvet az olvasókhoz, ezért az építési és berendezési tervek hajlanak a decentralizációra. A cél olyan könyvtári hálózat kialakítása, amely megfelel az igényeknek, s melynek fiókjai kedvet csinálnak az olvasáshoz. Ha az ellátandó terület nincs sűrűn beépítve, az olvasókat mozgókönyvtárak szolgálják ki. Új létesítmények építése esetén szívesen választják a könyvtár–iskola–zeneiskola–óvoda együttest. A könyvtár helyének kijelölésekor egyébként is előnyösnek tartják, ha az iskola a közelben van.

A decentralizált könyvtárak minimális területe 300 m². A hasznos alapterület egyharmadát a gyermek és ifjúsági könyvtár kapja. Valamennyi új bécsi könyvtár szabadpolcos. 1970 óta három új könyvtárápület létesült a bécsi agglomerációban: az egyik egy bevásárlóközponttal, a másik egy iskolával és óvodával, a harmadik pedig egy zeneiskolával és helyismereti múzeummal együtt, illetve egymáshoz kapcsolódva. Még két könyvtár terve készült el: egy önálló és egy olyané, amely iskolához és óvodához kapcsolódó. Befejezés előtt áll egy fiókkönyvtár építése is. A fővárosi közművelődési könyvtárak hivatalos építési terve elhelyezési és közlekedési szempontból kedvező helyeken hat, egyenként kb. 50 ezer kötetes főkönyvtár létesítését irányozza elő.

Az utóbbi években épült/épülő osztrák könyvtárak

	Hasznos terület (m ²)	Tároló kapacitás (kötet)	Olvasói helyek száma
Osztrák Nemzeti Könyvtár (padlásraktárak építése) (könyvraktár)	1 160 4 000	70 000 11 000 000	200
Központi Fizikai Szakkönyvtár, Bécs (könyvraktár)	530 280	100 000	88
Tudományegyetem, Bécs a Katolikus Teológiai Kar könyvtára (régii épület átalakítása)	532	89 600	143
Közgazdaságtudományi Egyetem, Bécs, Egyetemi Könyvtár (bővítés)	1 025	120 000	66

Műszaki Egyetem, Graz, Egyetemi Könyvtár (új épület)	4 200	70 000	181
Tudományegyetem, Innsbruck, Orvostudományi- biológiai Szakkönyvtár (régi épület átalakítása)	530	47 000	30
Zene- és Előadóművészeti Főiskola, Graz	250	100 000 hanglemez 20 000 kötet	40
Tudományegyetem, Salzburg, a Katolikus Teológiai Kar Könyvtára (átépítés)	254	27 000	15
Mozarteum Zene- és Előadóművészeti Főiskola, Salzburg (átépítés)	1 200	215 000	62
Tudományegyetem, Klagenfurt (új épület)	5 100	474 000	282
Tudományegyetem, Bécs a Jogtudományi Kar Könyvtára (új épület)	5 460	246 000	882
Tudományegyetem, Bécs az Orvostudományi Kar könyvtára (a bécsi Városi Kórház új épületében)	5 000	280 000	300
Az Althanplaz-i Biológiai Központ Könyvtára (új épület)	1 030	95 000 (ebből 25 000 szabad- polcon)	
Műszaki Egyetem, Bécs, a Matematikai Intézetek Könyvtára (új épület üres telken)	400	30 000	30
Műszaki Egyetem, Bécs a Fizikai Intézetek Könyvtára (új épület üres telken)	70	30 000	30
Közgazdaságtudományi Egyetem, Bécs (új épület)	8 050	500 000 (ebből 144 000 szabad- polcon)	
Tudományegyetem, Salzburg (bővítés)	6 016	800 000	160
Tudományegyetem, Linz (új épület)	5 000	560 000	270
Műszaki Egyetem, Bécs (új épület)	8 650	720 000	250
Tudományegyetem, Salzburg, a Természettudományi Kar Könyvtára	1 820	180 000	160